

STAMPALEDEN

EN VANDRING I TID OCH RUM I LYCKEBYÅNS DALGÅNG

I Emmaboda kommun finns 3 socknar, Algutsboda, Långasjö och Vissefjärda. Mitt i den nordligaste socknen Algutsboda ligger brukssamhället Broakulla med Johansfors Glasbruk på sydsvenska höglandets sydsluttning i ett övergångsområde mellan högland och lågland. I denna gränsszon är landskapet i allmänhet småkuperat med sjöar som ofta är grunda och oregelbundet formade.

STAMPALEDEN

Kulturellt sett har denna bygd påverkats mycket av Lyckebyån, som rinner genom hela socknen i nord-sydlig riktning. I Algutsboda finns en rad små vattenfall. Från Åfors till Getasjökvärn, en sträcka på 9 km, är fallhöjden 50 m. Fallen utnyttjades tidigt för kvarnar, smedjor och stampar. Vid startplatsen, Kvarnvägen 2 ser du Stampadammens vattenspegel. Vid utloppet låg förr en stamp, där man krossade ben till benmjöl. En annan typ av stamp fanns dels vid Åbyholm 1 km söderut och dels vid Stekaremåla 1 km norrut. Vid dessa stampades ylletyg till vadmal. Några av de småindustrier, som var typiska för bygden, kan du läsa på skyltar längs leden.

Suttarekulla kvarn

Kvarnen låg fram till omkring 1840 100 m norrut, där Gustafsström senare byggdes. Redan på 1600-talet är kvarnen nämnd i skattedokument. Den betjänade tidigt ett stort antal byar. 1919 inköptes kvarnen av Algutsboda sockens kvarn-, såg- och elektricitetsförening, som var en andelsförening för jordbrukare i trakten. Verksamheten utökades med valsverk, havrekross, såg och stickhyvel.

Suttarekulla kvarn var en av dom som var i bruk längst i trakten, ända till 1962.

På andra sidan ån låg Kristinebergs garveri, flyttat dit från Bidalite på 1890-talet. Garverirörelsen upphörde snart, men ända in på 1940-talet drevs handel med hudar och skinn.

Gustavsström

År 1870 förvärvades vattenfallet av familjen Broms, som till att börja med drev en spiksmedja där. Denna hade flyttats från Åfors, 7 km norr ut, och kallades nu Gustafsfors spiksmedja efter driftsledaren Gustaf Broms. Senare ändrades namnet till Gustafsströms Gjuteri och en omfattande nybyggnad skedde av gjuteribygnad, smedja och andra lokaler liksom bostäder. Grunderna av gjuteriet finns kvar och två bostadshus är bevarade vid infarten till Gustafsström liksom familjen Broms villa mitt emot infarten.

I gjuteriet tillverkades kökspisar (Gustafsström nr 26), gravkors, järnplogar, tröskverksvandringer m m. Även korset på Algutsboda kyrktorn kommer från Gustafsström.

Sommaren 1920 ödelades Gustafsström av eld efter ett blixtnedslag och blev aldrig återuppbyggt.

Salpetersjudning

Där du nu står finns lämningar av torpet Lönemålen under Stekaremåla gård. Här har det bott människor från tidigt 1700-tal till omkring 1840. I början av 1800-talet bodde salpetersjudaren Hemming Järn här med sin familj.

Mot slutet av medeltiden blev svartkrutet känt i vårt lant. Råvarorna blev tidigt av riksan-gelägenhet att få fram. Det var 15% träkol, 10% svavel men salpetern led man brist på. På 1500-1700-talen var det ett stort behov av krut på grund av Sveriges alla krig.

Var?

Salpetern bildades naturligt i jorden med hjälp av bakterier. I sin naturliga form har denna process stor betydelse för växterna (salpeter finns i all modern konstgödsel). Skall salpeter alstras för tekniskt bruk måste den naturliga produktionen påskyndas och effektiviseras. Jorden måste berikas genom inblandning av olika växt- och djurdelar. Jorden skall omskyfflas några gånger om året.

Efter 5 år är jorden förhoppningsvis tillräckligt rik. För att nu få ut salpetern ur jorden behöver den kokas eller sjudas. Om det kan man läsa på nästa skylt.

Sjudning

När man väl fått fram den dräktiga salpeterjorden, återstod ett drygt arbete – urlakningen, sjudningen och krämpningen.

URLAKNINGEN skedde i väldiga träkar med flera kubikmeters rymd. Karet fylldes med jord över vilken man hällde ljummet vatten. Då löstes salpetern, som via en avtappningskrav i träka-ret samlades upp i ett uppsamlingskärl. Luten hälldes sedan i en 500-1500 liter stor kopparkit-tel.

Nu var det dags för SJUDNINGEN. Då eldade man ihärdigt under kitteln så att allt vatten kokte bort. Kvar vad då salpetern, men den var inte ren. Den innehöll vanligt koksalt, som skulle ta till sig vatten ur luften och göra salpetern duglig som råvara till krut. Det man då gjorde var att man tillsatte aska och kalk. Koksaltet kristalliserade sig vid en hög temperatur medan salpetern kristalliserade sig redan vid 25 grader. Detta medförde att de båda ämnena kunde skiljas åt. Denna sista process kallas KRÄMPNING.

Markberedning

För att den nya skogen skall kunna växa, bör man oftast markbereda. Markberedningen innebär att man flår av översta lagret av marken. Det betyder att plantans rötter kommer att nå ner i den näringsrika mineraljorden så gott som omedelbart. Plantan kan genom markberedningen börja växa snabbt efter planteringen. De nakna fläckarna är dessutom ett visst skydd mot snyt-bagge, ty denna lider av torgskräck.

Markberedningen utförs ofta med harv med två snedsatta stålskivor. Harven gör en halv meter breda spår i marken. Istället kan man använda en fläckmarkberedare, som gör hålor på 1-2 m

avstånd. På otillgängliga ställen använder man fortfarande hacka.

Plantering

När det är dags för plantering, står man inför ett svårt val. Vilket trädslag ska man plantera? Tall planterar man på torra och magra marker medan man på bördigare mark med god vattentillgång planterar gran. Vanligtvis planterar man 2500 plantor per hektar (100 x 100 m). Många plantor kommer nämligen att dö genom frost, skadeinsekter, torka och genom angrepp av vilt.

Planteringen görs fortfarande manuellt. Man använder olika redskap beroende på vilken planttyp man använder. Borr eller hacka för barrotsplantor och speciella planteringsrör eller hålpipor för täckrotsplantor. Numera har skogsbruket i viss mån gått tillbaka till självsådd i stället för plantering.

Röjning

När plantorna börjat bli mellan 2 och 3 meter höga är det dags för röjning. Vid röjning rensar man bort träd av dålig kvalitet och de trädslag som inte är tänkta att ingå i beståndet. Detta betyder att de träd som lämnas kvar i beståndet ges större möjlighet att utvecklas. Virket man får vid röjning kan flisas och eldas upp.

Röjning på större ytor görs med motordriven röjsåg som hängs i en sele på kroppen. På mindre ytor röjer man även med handredskap. Vid handröjning används främst olika typer av röjningsknivar och yxor.

Gallring

När träden börjar bli större, tar de åter näring ifrån varandra. Då får man gallra, det vill säga att man plockar ut de dåliga träden. Efter gallringen får då de kvarvarande träden mer plats. Denna process kan behöva upprepas två till tre gånger under skogens livscykel. Virket efter gallringen används främst som massaved. Vid gallringen används olika typer av gallringsmaskiner eller manuell fällning och kvistning med motorsåg. Det fällda virket transporteras till bilväg av en skogstraktor, en så kallad skotare.

Slutavverkning

När ca 100 år har gått sedan träden planterades är det dags att slutavverka. Det finns nu mellan 400 och 600 träd per hektar. Om man räknar på det så har nu endast 1/5 av de ursprungligen planterades träden uppnått vuxen ålder. Efter avverkningen transporteras virket till en upplagsplats i närheten av en väg eller järnväg. Sedan är det dags för markberedning på hygget och cirkeln är sluten.

Vid slutavverkning finns en mängd olika system. Det enklaste systemet är en vanlig motorsåg, där virket hämtas av en skotare. Det mest avancerade systemet är en så kallad skördare – en maskin som faller, kvistar och kapar trädet. Virket körs sedan till en upplagsplats av en skotare.

HUVUDHULTAKVARNNS NATURRESERVAT

Det intressanta med det här naturreservatet är inte som i vanliga fall någon skyddsvärd naturtyp, utan det är geologin. För att vara exakt så är landskapet en produkt av den senaste istiden (för ca 12 000 år sedan). Vid den tiden var Lyckebyån en stor och mäktig isälv. Om man utgår från landsvägen. Väster om vägen (1) är marken i stort sett opåverkad av isälven. På vägens östra sidan märks däremot påverkan. I sluttningen ner mot ån på en nivå av ca 12 meter över åytan övergår den måttligt påverkade ytan i något som kan liknas vid en terrass (2). Denna terrass är fylld med rent grus. Nedanför gränsen följer två eller oftast flera åsryggar eller terrasser i åns sträckning. Dessa talar om för oss den forna isälvens olika flöden. På dalbotten uppträder små öar av grus (3), likadana som den i den första terrassen. I åns kanter finns ganska vidsträckta men tunna lager av torv. Dessa kallas mader. Maderna utgjorde tidigt en viktig slätterkälla.

Hultakvarn

Vägen som du går här kallas Bolstervägen. Ursprunget till namnet är okänt. Den utgjorde kyrkväg för flera byar västerut. 300 m härifrån finns en valvbro över Lyckebyån. Den är av senare datum, men dock från 1800-talet. Den har restaurerats av hembygdsföreningen.

Grönahults bryggeri 200 m härifrån är från 1880-talet. Mältan, där maltet bereddes, låg som du ser intill vägen. Ett par hundra meter från vägen finns murarna av själva bryggeriet och lagerkällaren samt bryggarens bostad. Kundkretsen var ganska stor, både för avhämtning och förtäring på stället.

Den siste bryggaren kallades "Plura-Ville", född 1866. Hans verksamhet upphörde omkring 1930.

Mitt emot Grönahult ligger Stensborg. Här fanns ett färgeri från år 1890 och en tid framåt. Av färgeriet finns bara stengrunden, men bostadshuset är bevarat.

Barnhalsabacken

Om du kommer till den här platsen en mörk natt så kan du höra ett litet barn gråta. Åtminstone berättar sägnen så.

För länge sedan födde en 17-årig flicka ett barn i hemlighet och lade ut barnet för att dö i en liten grotta under en sten här i närheten. Flickan var fattig, dotter till en backstugusittare. Fadern till barnet var en rik bondson, så giftermål var otänkbart. Men barnet blev upptäckt och flickan fick tillbringa sina återstående dagar på spinnhus. Barnafadern däremot blev en betrodd man i socknen.

I en annan version av sägnen berättas att en mor tappade sitt nyfödda barn här på väg till kyrkan för dop. Barnet dog och därefter hörs barnagråt på platsen.

Trädets energiverk

Trädets energiverk har till uppgift att fånga upp solenergi och omvandla den till bränsle. För att fånga upp solens strålar använder träden i stort sett samma system som vi människor, d v s med solfångare. Trädens solfångare är bladen och barren. Inuti bladen och barren finns ämnet klorofyll. Inne i bladen är det en ständig ström av vatten och kolsyra. När solens strålar träffar bladets yta, aktiveras klorofyllet så att vatten och kolsyra förenar sig och bilar socker. Vid denna process bildas syre som en biprodukt.

Den här processen brukar kallas fotosyntesen.

Trädets transportavdelning

Trädets transportavdelning har dygnet-runt-jour. Vatten, mineraler, energi samt byggnadsmaterial skall skickas till bestämda platser i trädet. På tillbakavägen för de ofta med sig avfall.

De sköter också trädets skorsten och råvaruintag, de så kallade klyvöppningarna. Här tas vatten och kolsyra in samtidigt som syre släpps ut. Det är viktigt att detta sköts ordentligt, annars kan trädet drabbas av uttorkning.

Trädet har två transportsystem, ett i varje riktning. En transportled går i veden strax innanför barken. Den går nerifrån och upp och transporterar vatten, kväve och andra lösta näringsämnen som trädet tagit upp genom rötternas spetsar. På ett hektar (100 x 100 m) kan det vara 30 000 liter vatten per dygn som skall transporteras ut till bladen eller barren.

Den andra stora transportleden går i den inre fuktiga delen av barken. Här går transporten neråt med trädets färdiga produkter. Produkterna kan då lämnas av där de behövs.

Trädets byggnadsavdelning

Har du tänkt på hur ett träd växer? Trädet växer inte bara i höjd utan även i stamgrovlek och kronomgång. Detta sköts av trädets specialverktyg (enzymerna), vilka fogar samman de olika byggstenarna till bark, blad, rötter o s v.

Varje höst anlägger byggnadsavdelningen i toppen en krans med knoppar, knoppar vilka nästa år sträcker ut sig och bildar nya toppskott med sidogrenar, d v s ett nytt grenvarv. Man kan alltså beräkna trädets ålder genom att räkna grenvarv.

Detta betyder att ryggsäcken du glömde kvar, hängande på en gren, fortfarande efter tio år kommer att hänga lika högt som då du glömde den.

Man kan också beräkna trädets tillväxt genom att räkna årsringar när trädet är fällt.

Stekaremåla

Stekaremåla kvarn är känd sedan 1600-talet. Senare tillkom andra småindustrier. Ett färgeri för traktens hemvävda tyger drevs 1855-1890.

En bryggeriverksamhet startades omkring 1860 liksom en vadmalsstamp, som avvecklades 1913.

I slutet av 1800-talet utökade en ny ägare kvarnrörelsen med ett grynverk. Också sågverksrörelse startades. Under andra världskriget maldes benmjöl i Stekaremåla.

Kvarnrörelsen höll på till 1957, sågen in på 1960-talet. Byggnadens ålder anges i en av grundstenarna till 1850.

Varifrån kommer vattnet?

Höjden på vattnet i ån varierar från årstid till årstid och från år till år. Vad beror det på? Källan som ån kommer från "läcker" väl lika mycket vinter som sommar, eller? Det är så här att ån kanske ursprungligen börjar i en källa någonstans, men vattnet därifrån räcker ingalunda till att skapa en hel å. Då säger ni "men regnet då". Jovisst, regnet är huvudsaken till åns volym. Men det är inte regnet som faller på ån, det är försumbart. Åns viktigaste vattenkälla är området runt den, marken, stenarna och gräset. Allt detta brukar kallas åns AVRINNINGSOMRÅDE. Åns avrinningsområde är det område inom vilket vattnet rör sig mot ån.

Stampadammen

Vid Stampadammens utlopp låg i gamla tider en benstamp. Också en kvarn fanns här, känd i varje fall från 1600-talet. 1903 anlades Johansfors spegelfabrik av bl a ägaren till det nya glasbruket. Upp till 25 personer arbetade här. En populär produkt var spegelbrickor. 1964 brann fabriken ner och blev inte återuppbyggd.

Den kvarstående byggnaden var Johansfors Elektricitetsverk. Strömmen utnyttjades av glasbruket och man samkörde också med elverket vid Broakulladammen söderut. Senare fick andra abonnenter köpa ström, men den stängdes av kl 21.00.

Du följer de orangea skyltarna och röda pilarna som utgår från startplatsen på Kvarnvägen 2, Broakulla.